

УДК 930

**EXCAVATIONS OF MOUND 1 NEAR THE VLG. KOMYSHUVAKHA,
DONETSK REGION IN 2017****РОЗКОПКИ КУРГАНУ 1 БІЛЯ С. КОМИШУВАХА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2017
РОЦІ****Brovender Yu. M. / Бровендер Ю. М.***Dr. of Histor.sc., prof. / д.і.н., проф.*ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6372-0812>**Rusinov A. S. / Русінов А. С.***graduate student / аспірант.*ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9752-2669>*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,**Kyiv, Ioann Pavel II, 17, 01042**Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля,**Київ, Іоанна Павла II, 17, 01042*

Анотація. Стаття присвячена результатам археологічних розкопок кургану 1 біля с. Комишуваха на території Краматорської міської ради Донецької області, проведених у 2017 році. Введено до наукового обігу матеріали поховань дніпро-донської бабинської культури перехідного періоду від середньої до пізньої бронзи, покровсько-мосоловської та бережнівсько-маївської зрубних культур доби пізньої бронзи, а також поховання доби раннього модерну (козацького періоду).

Ключові слова: дніпро-донська бабинська культура, бережнівсько-маївська зрубна культура, покровсько-мосоловська зрубна культура, курган, поховання.

Вступ.

Донецький кряж давно привертав до себе увагу науковців та досить гарно досліджений геологами, але в археологічному відношенні він вивчений, нажаль, ще недостатньо. Особливо це стосується північної частини Донецької області. Тому розкопки курганів на півночі Донеччини є доволі значущими, а отримана завдяки аналізу джерел інформація – вельми актуальною.

До наукового обігу авторами вводяться матеріали розкопок кургану 1, отримані влітку 2017 року археологічною експедицією «Наукова спілка Донбасу» Державного підприємства «Охоронна археологічна служба України» ІА НАНУ під керівництвом д.і.н. Бровендера Ю.М.

Основний текст.

Камишуваська курганна група з двох насипів знаходилась на землях Краматорської міської ради Донецької області в 2 км на південний захід від с. Камишуваха та займала площину високого вододілу. Відстань між курганами складала 90 метрів. Висота курганів у групі від 0,2 м до 0,55 м, діаметр від 20 м до 36 м.

Насипи курганів перебували у сівозміні та постійно розорювалися.

Курган 1 знаходився у східній частині групи. Поверхня насипу інтенсивне розорювалася. На поверхні кургану знайдено два фрагмента кераміки доби раннього модерну. В плані він мав круглу форму. Його висота складала 0,55 м, діаметр 36 м.

Всього в кургані 1 виявлено шість поховань (одне поховання дніпро-

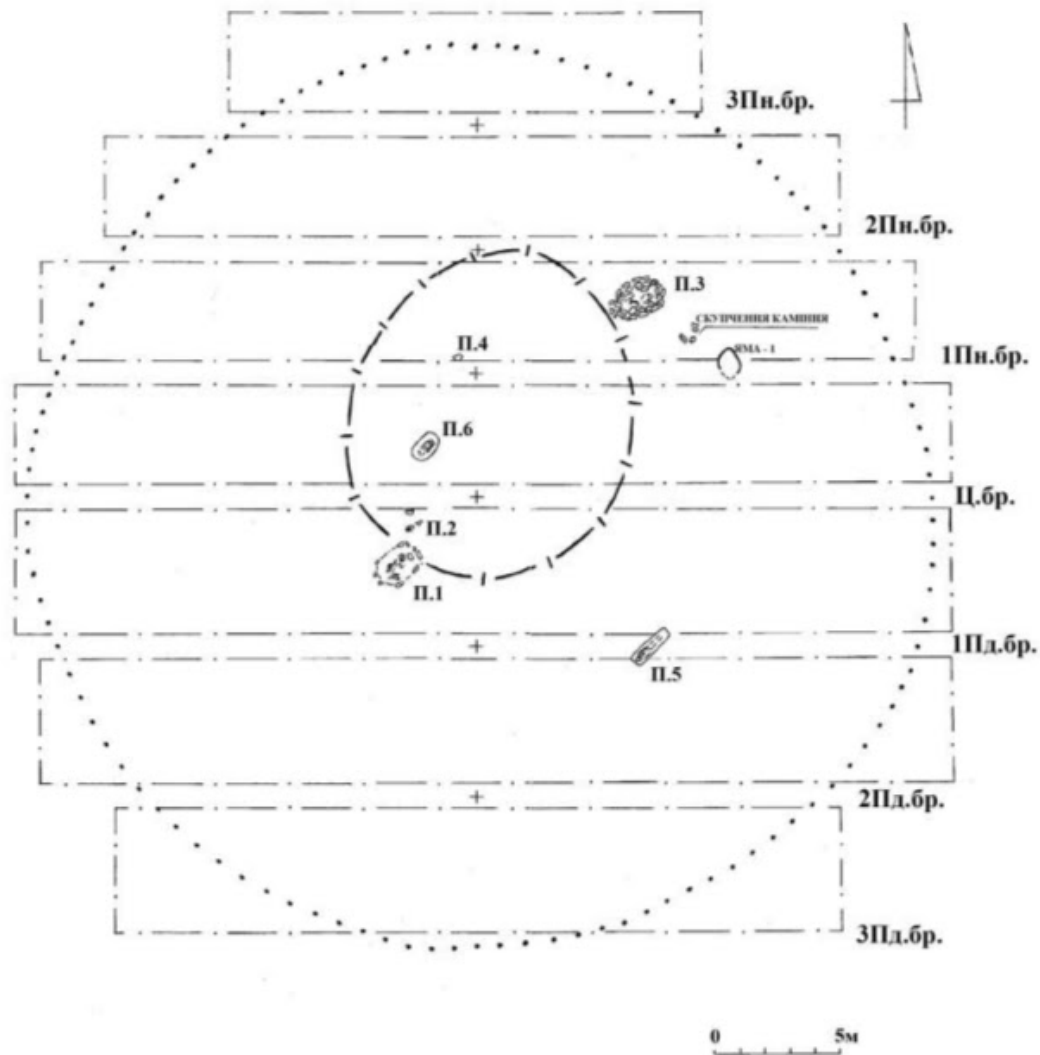

донської бабинської культури, одне покровсько-мосоловської зрубної культури, два поховання бережнівсько-маївської зрубної культури, одне доби раннього модерну (козацької доби) та одне невизначене), а також одна яма (жертвник ?) та скупчення каміння не визначеного призначення.

Основним і центральним у кургані було поховання дніпро-донської бабинської культури № 6. Саме над ним зроблений первинний насип круглої форми розмірами 11,4 x 13,2 м. Висота первинного насипу дорівнює 0,6 м. Поховання № 6 займало майже центральну частину первинного насипу (рисунок 1).

Надалі в південно-західний сектор цього насипу було введено поховання покровсько-мосоловської зрубної культури (раннього періоду) №2 (рисунок 1).

Пізніше, біля південно-західної поли первинного насипу кургану було введено поховання бережнівсько-маївської зрубної культури №1, а біля північно-східної поли цього насипу – поховання бережнівсько-маївської зрубної культури №3 (рисунок 1).

Рисунок 1. Комишуваха. Загальний план кургану 1.

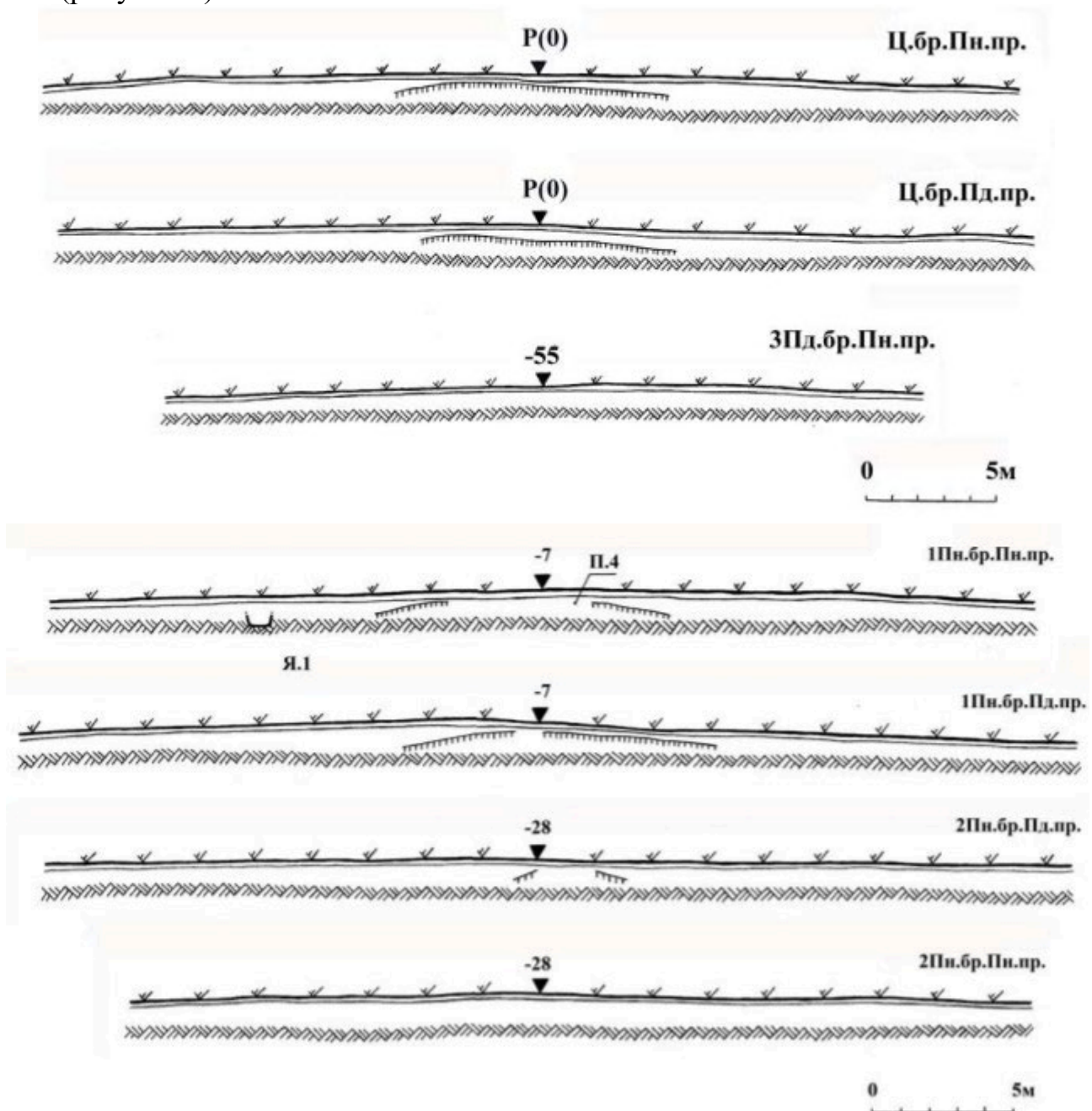
Стратиграфічні дані, нажаль, не дають можливість спостерігати зв'язок

вторинного (у сучасному вигляді) насипу кургану з конкретним похованням (рисунок 2). Скоріш за все він пов'язаний з похованнями бережнівсько-маївської зрубної культури (№1 та №3).

Найбільш пізнім вважається поховання доби раннього модерну №5 (рисунок 1).

В стратиграфічному розрізі, складеному по північному профілю 1-ої північної бровки простежувались: материк з глибини 1,1 м, представлений глиною світло-коричневого кольору. Первинний насип складений із світло-сірого ґрунту. Діаметр цього насипу по профілю 10,6 м, висота 0,6 м (рисунок 1, 2). На рівні поверхні первинного насипу, пов'язаного з похованням №6 знаходилося невизначене в культурно-хронологічному відношенні поховання №4 (рисунок 1).

Рисунок 2. Комишухаха. Профілі бривок кургану 1.

За межами первинного насипу, у східній частині профілю виявлена яма № 1. Вторинний насип кургану складений із сірого гумусу.

Поховання 1 (бережнівсько-маївської зрубної культури) виявлено під кутом 280° на відстані 4 м від центра кургану на глибині 0,72 м. Під центром кургану (Ц) розуміється центр основного поховання (№6) (рисунок 1).

Поховання зроблено в насипу. Є підстави вважати, що поховальна споруда мала овальну форму, північно-східна та південно-західна частина якої була обкладена окремими шматками каміння. Яма мала розміри 1,8x1,13 м, була орієнтована по лінії ПнСх – ПдЗ. Каміння, що фіксувалося з глибини 0,58-0,69 м, представлено пісковиком, мало розміри від 12x8x5 см до 31x16x6 см (рисунок 3.1).

На дні ями у сильно скорченому положенні, на лівому боці, головою до північного сходу лежав скелет людини. У ліктях, тазостегновому суглобі та колінах кістки зігнуті під гострим кутом (рисунок 3.1).

Рисунок 3. Комишуваха. Курган 1. Поховання 1.

На дні ями в районі живота та черепа простежувалась пляма темно-коричневого кольору.

Біля черепа знаходився розвал глиняного горщика (рисунок 3.1) та кістки тварини (дрібної парнокопитної худоби ?).

У складі кам'яної обкладки ями, в північно-східній її частині, виявлено кам'яне знаряддя – молот (рисунок 3.1).

Інвентар:

1. Горщик ліпний керамічний. Має виражену шийку, опуклі боки. Днище без закраїни. Зовнішня поверхня посудини лощена, покрита червоне-охристим ангобом. Колір рівномірний. Діаметр вінця 19,5 см, діаметр шийки 18,2 см, діаметр боків 22 см, діаметр дна 8 см. Висота горщика 15 см (рисунок 3.2)..

2. Молот (товкач-розтиральник ?) виготовлений із кварциту Протилежні

сторони робочих поверхонь знаряддя ледь скошені. Одна сторона має сплющену поверхню для упору рукояті. Спинка знаряддя округлена. Розміри виробу: 16x9,5x9,8 см (рисунок 3.3).

Поховання 2 (покровсько-мосоловської зрубної культури) виявлено під кутом 285⁰ на відстані 2,6 м від Ц на глибині 0,54 м (рисунок 1).

Кістяк дуже поганої збереженості. Збереглися лише окремі кістки черепу, тазу та стегна, але вони дають можливість вважати, що кістяк лежав скорчено на лівому боці, головою орієнтований на північний захід. За спиною, ближче до тазостегнового суглобу був виявлений розвал глиняного горщика (рисунок 4.1).

Інвентар:

1. Ліпний глиняний горщик гострореберної форми. Він має високу шийку, виражене ребро, розташоване нижче середини висоти посудини. Днище без закраїни. Зовнішня поверхня посудини заглажена, внутрішня – має затерті сліди розчосів. Випал нерівномірний: від світло-коричневого до чорного. Орнамент представлений відбитками крупнозубчатого штампу у вигляді косих хрестів по шийці, а також гладким видавленим валиком по горловині та незімкнутим трикутником вершиною догори на боковині посудини вище ребра. Діаметр вінця 18 см, діаметр шийки 16,7 см, діаметр боків 18,5 см, діаметр дна 10 см. Висота горщика 11,5 см (рисунок 4.2).

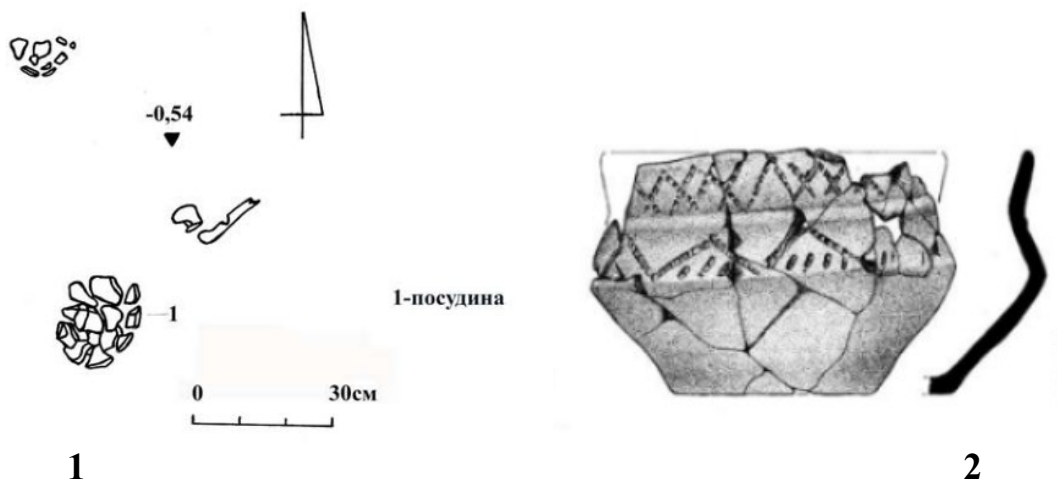

Рисунок 4. Комишуваха. Курган 1. Поховання 2.

Поховання 3 (бережнівсько-маївської зрубної культури) виявлено під кутом 143⁰, на відстані 9,3 м від Ц, на глибині 1,14 м (рисунок 1).

Поховальна споруда представлена кам'яною скринєю, складеною із вертикально поставлених плит пісковика, утворюючих конструкцію ближче до прямокутної. Споруда орієнтована по лінії ПнСх – ПдЗ. Її розміри 1,75 x 1,3 м. Висота плит, утворюючих скриню до 0,6 м.

На дні кам'яної скрині лежав скелет людини у скорченому стані, на лівому боці, головою орієнтований на північний схід. Перед обличчям знаходилася керамічна посудина, а також кістка тварини (рисунок 5.1).

Інвентар:

1. Ліпна глиняна горщикоподібна посудина має слабо виражену шийку,

ледь опуклі боки, днище із закраїною. Внутрішня поверхня посудини заглажена, але в деяких місцях простежуються грубуваті розчоси. Зовнішня поверхня має сліди дрібних розчосів. Випал нерівномірний: від світло-сірого до чорного. Орнамент представлений вдавленнями палички по боковині посудини в місці максимального її розширення. Діаметр вінця 18,5 см, діаметр шийки 18,3 см, діаметр боків 19,5 см, діаметр дна 10,5 см. Висота посудини 15,8 см (рисунок 5.2).

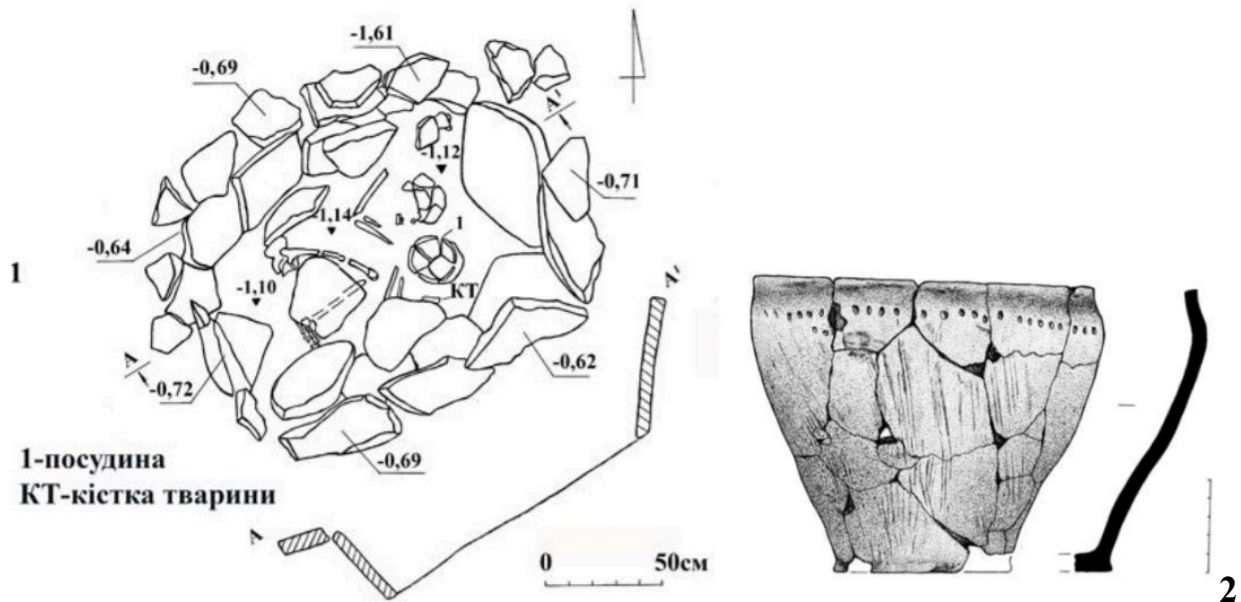

Рисунок 5. Комишуваха. Курган 1. Поховання 3.

Поховання 4 (дніпро-донської бабинської культури) виявлено під кутом 108° на відстані 3,7 м від Ц на глибині 0,53 м (рисунок 1).

Поховання представлено черепом людини, який лежав на дрібних уламках кісток скелета (рисунок 6).

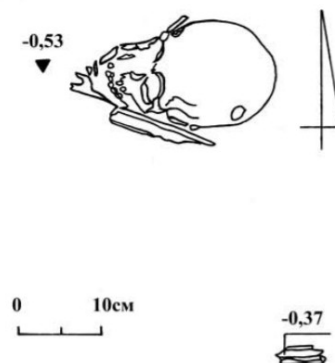

Рисунок 6. Комишуваха. Курган 1. Поховання 4.

Звертає увагу отвір на тим'яної кістки черепа в районі лівого соскоподібного відростка. Розміри отвору 3 x 4 см. Краї отвору заглажені.

Інвентар відсутній.

Поховання 5 (доби пізнього середньовіччя) виявлено під кутом 222° на відстані 11,8 м від Ц з глибини 0,44 м (рисунок 1).

Могильна яма, заглиблена в материк на 0,17 м, мала прямокутну форму, орієнтована по лінії ПдЗ – ПнСх. Стінки ями вертикальні. Її розміри 1,8 x 0,53 м.

Дно влаштоване на глибині 1,3 м.

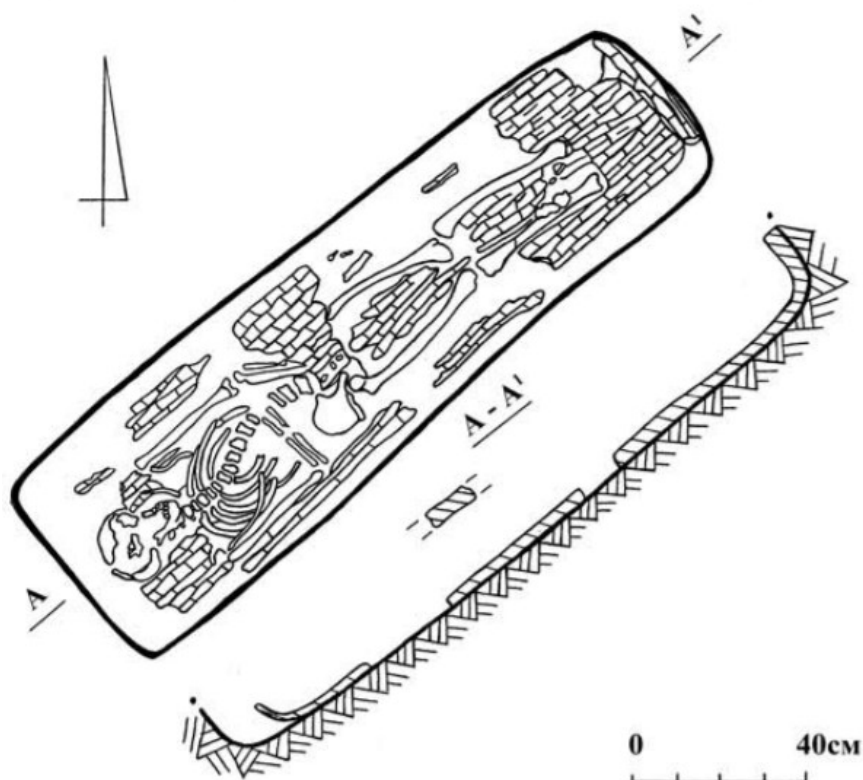

Рисунок 7. Комишуваха. Курган 1. Поховання 5.

Кістяк знаходився в дерев'яній домовині, виготовленої із дошок товщиною до 5 см, без використання металевих цвяхів. Розміри домовини: 1,65 x 0,45 м. Короб домовини перекривався дерев'яною кришкою.

У домовині лежав кістяк на спині у витягнутому положенні. Ліва рука ледь зігнута у лікті під тупим кутом, права рука зігнута у лікті під прямим кутом, кистями руки на животі. Інвентар відсутній (рисунок 7).

Поховання 6 (центральне, основне дніпро-донської бабинської культури) виявлено в центрі кургану з рівня материка (рисунок 1).

Поховання виконане у ямі підовальної форми, заглибленої у материк до 0,2 м. Яма орієнтована по лінії ПнСх – ПдЗ, мала розміри 1,2 x 0,82 м. До дна яма звужувалася.

На дні ями, на глибині 1,49 м, лежав пакунком розчленований кістяк людини, черепом орієнтований на північний схід. На тазових кістках, а також на деяких ділянках стегнових кісток простежувались сліди вохри. Інвентар відсутній.

Яма №1 (жертвник ?) виявлена під кутом 165° на відстані 12,2 м від Ц з глибини 0,8 м. Яма заглиблена у материк на 0,15 м. Стінки ями покаті, звужувались до дна. Дно влаштоване на глибині 1,05 м.

Яма мала підовальну форму, орієнтована по лінії ПнПнЗ – ПдПдСх. Її розміри по верхньому контуру (на рівні материка) – 1,2 x 0,8 м, по нижньому – 1,07 x 0,6 м (рисунок 9).

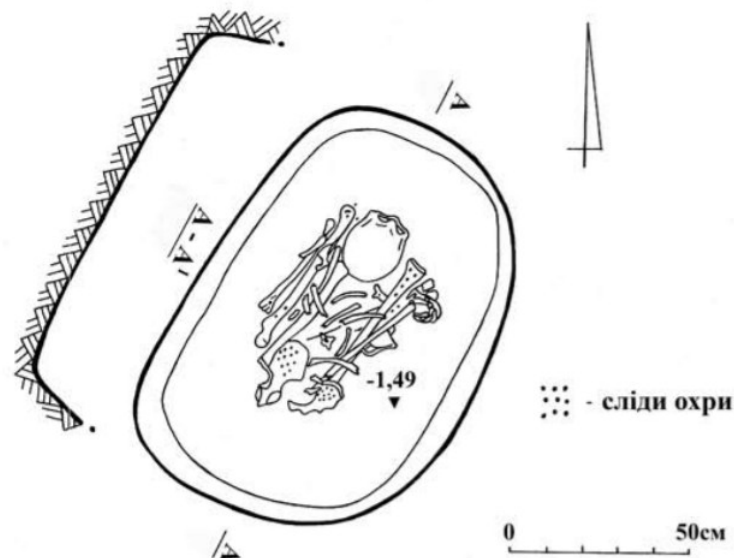

Рисунок 8. Комишоваха. Курган 1. Поховання 6.

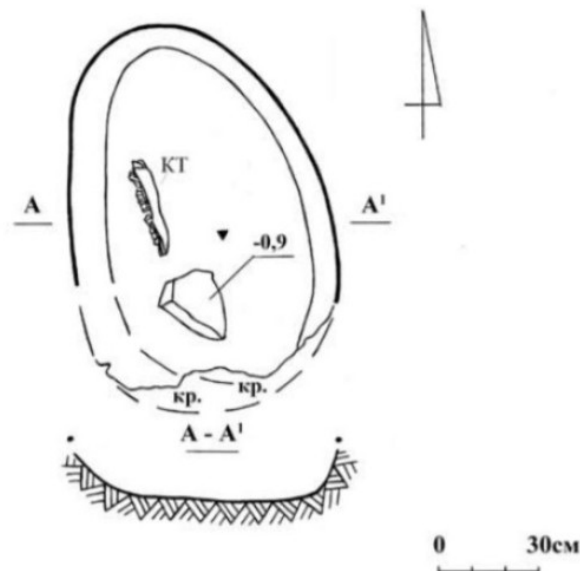

Рисунок 9. Комишоваха. Курган 1. Яма 1 (жертвник ?)

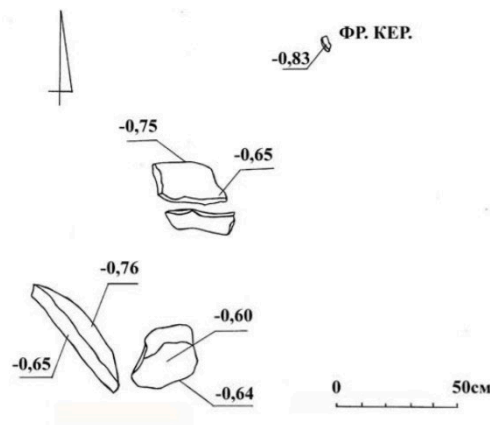
У заповненні ями, в південній її частині, на глибині 0,9 м, виявлений камінь пісковіку розмірами 23 x 18 x 4 см. Близьче до західної стінки ями, на її дні, знайдена щелепа крупної рогатої худоби. Кістки людини відсутні.

Скупчення каміння (?) виявлено під кутом 155° на відстані 11,2 м від Ц з глибини 0,6 м (рисунок 1).

Представляє собою скупчення плит пісковіку у кількості чотирьох каменів. Конструктивного задуму у цьому скупченні не простежено, хоча дещо нагадує кам'яну скриню. Три каміння поставлені вертикально, а один камінь плазом. Розміри каменів від 29 x 15 x 3 см до 56 x 16 x 5 см. Верхній рівень каменів фіксується на глибині 0,6 - 0,65 м, а нижній на глибині 0,75 - 0,76 м (рисунок 10).

В 0,7 м на ПнСх від північної частини скупчення на глибині 0,83 м знайдений дрібний фрагмент боковини ліпного посуду доби бронзи.

Рисунок 10. Комишуваха. Курган 1. Скупчення каміння.

Висновок.

Отримані матеріали певним чином доповнюють уявлення про культурні утворення доби бронзи Сіверськодонецького регіону, а саме бабинської спільноти перехідної доби від середньої до пізньої бронзи та зрубної спільноти доби пізньої бронзи. При культурно-хронологічному визначенні досліджених в першому комишуваському кургані поховань доби бронзи, автори використовували назви культур, запропоновані Р.О. Литвиненком [6] та В.В. Отрощенко [9], відповідно.

Значний інтерес у дослідженому кургані представляє поховання дніпродонської бабинської культури №6. Воно доповнює групу бабинських поховань з розчленованими кістяками, які розглядаються дослідниками в контексті обряду демембрації. Така традиція відома ще за доби неоліту-єнеоліту [4], а певний розвиток набуває за доби бронзи у населення ямної [1], катакомбної [5, 8] та бабинської [7] культурних спільнот.

Доволі рідкими у Сіверськодонецькому Правобережжі є поховання ранньої покровсько-мосоловської зрубної культури, які в басейні Сіверського Дінця розповсюджені переважно на лівобережжі. Не є виключенням і поховання 2, досліджене в кургані 1 біля с. Комишуваха. Не типовим для сіверськодонецьких поховань раннього періоду покровсько-мосоловської зрубної культури є горщик, виявлений у цьому похованні.

Значну увагу привертає до себе поховання № 1 бережнівсько-маївської зрубної культури, обкладене камінням. На відміну від поховань, виконаних в кам'яних скринях і представлених конструкціями у вигляді вертикально поставлених плит пісковика, або складеними в системі т. зв. цистової кладки, поховання 1 представляло собою своєрідну кам'яну огорожу з використанням поодинокого каміння, де у якості складової стінки конструкції знаходився молот, типологічно близький тим гірничим знаряддям, які досліджені на Картамиському рудопрояві Бахмутської улоговини Донбасу [3]. Цікавим є і ліпний лощений глиняний горщик, покритий червоне-охристим ангобом. Такий посуд відомий на пам'ятках степанівського типу бережнівсько-маївської зрубної культури [2].

Поховання №1 та 3 доповнюють реєстр поховальних споруд бережнівсько-маївської зрубної культури Донецького краю, виконаних у кам'яних скринях.

Не можна обійти увагою і поховання № 4, представленого черепом людини, причому, з слідами прижиттєвої трепанації. Сліди трепанації на черепах небіжчиків бабинської культурної спільноти раніше фіксувались дослідниками. Як приклад можна навести поховання бабинської спільноти (культури багатоваликової кераміки), досліджене в кургані 5 похованні 9 курганної групи «Рясні могили» біля с. Балки Васильївського району Запоріжської області [10]. Слід від трепанації так само, як і в камишуваському похованні (№4) був розташований у лівій тім'яній частині черепа. Наявність такої паралелі, дає можливість пов'язувати поховання №4 саме з бабинською культурною спільнотою. Додатковим аргументом щодо приналежності поховання №4 до бабинської спільноти є його розташування в межах первинного насипу, пов'язаного з бабинським похованням №6, яке виконане за обрядом демембрації.

Підбиваючи підсумки можна впевнено казати, що нові матеріали наукових польових досліджень на півночі Донецької області є дуже цікавими і важливими у розв'язанні цілого ряду проблем давньої історії як Донеччини, так й східноєвропейського степу й лісостепу загалом.

Література

1. Агульников С. М., Попович С. С. Обряд демембрации в ямной культуре Пруто-Днестровского междуречья. Проблемы охраны и изучения степной зоны Восточной Европы. Луганск. 2010. С. 323-344.
2. Бровендер Ю. М. Степановское поселение срубной общности на Донецком кряже. Алчевськ: ДонДТУ. 2012. 234 с.
3. Бровендер Ю. М., Загородняя О. Н. Орудия металлопроизводства поселения Червонэ озеро-3 Картамышского комплекса горно-металлургических памятников эпохи бронзы. Матеріали та дослідження з археології Східної України. 2009. Вип. 9. С. 251-262.
4. Кожедуб А. Г. Демембрация в погребальном обряде бронзового века Северного Причерноморья и Восточного Приазовья: обзор литературы. Новое прошлое. 2017. Вып. 4. С. 336- 343.
5. Лысенко С. Д., Разумов С. Н. Демембрация в погребальном обряде ингульской катакомбной культуры Северо-Западного Причерноморья. Новое прошлое. 2016. Вып. 4. С. 49-66.
6. Литвиненко Р. А. Днепро-Донская бабинская культура (источники, ареал, погребальный обряд). Матеріали та дослідження з археології Східної України. 2006. Вип. 5. С. 157-187.
7. Литвиненко Р. О. Обряд вторинного поховання в культурах бабинського кола. Донецький археологічний збірник. 2011. Вип. 15. С. 7-35.
8. Небрат С. Г. Вторичные погребения ингульской катакомбной культуры. Донецький археологічний збірник. 2013. Вип. 17. С. 7-23.
9. Отрощенко В. В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення). Київ. 2001. 288 с.
10. Отрощенко В. В., Савовский И. П., Томашевский В. А. Курганная группа «Рясные могилы» у с. Балки. Курганные могильники Рясные могилы и Носаки. Киев:

Наукова думка. 1977. С. 16-60.

Reference

1. Agulnikov S.M., Popovich S.S. (2010). Obryad demembracii v yamnoj kulture Pruto-Dnestrovskogo mezhdurechya. Problemy ohrany i izucheniya stepnoj zony Vostochnoj Evropy. 323-344.
2. Brovender Yu. M. (2012). Stepanovskoe poselenie srubnoj obshnosti na Doneckom kryazhe. Alchevsk: DonDTU. 234 s.
3. Brovender Yu. M., Zagorodnyaya O. N. (2009). Orudiya metaloproizvodstva poseleniya Chervone ozero-3 Kartamyshskogo kompleksa gorno-metallurgicheskikh pamyatnikov epohi bronzy. Materialy ta doslidzhennia z arkheolohii Skhidnoi Ukrainy. (9). 251-262.
4. Kozhedub A. G. (2017). Demembraciya v pogrebalnom obryade bronzovogo veka Severnogo Prichernomor'ya i Vostochnogo Priazov'ya: obzor literatury. Novoe proshloe. (4). 336- 343.
5. Lysenko S. D., Razumov S. N. (2016). Demembraciya v pogrebalnom obryade ingul'skoj katakombnoj kultury Severo-Zapadnogo Prichernomor'ya. Novoe proshloe. (4). 49-66.
6. Litvinenko R.A. (2006). Dnepro-Donskaya babinskaya kultura (istochniki, areal, pogrebalnyj obryad). Materialy ta doslidzhennia z arkheolohii Skhidnoi Ukrainy. (5). 157-187.
7. Lytvynenko R. O. (2011). Obriad vtorynnoho pokhovannia v kulturakh babyn'skoho kola. Donets'kyi arkheolohichnyi zbirnyk. (15). 7-35.
8. Nebrat S. G. (2013). Vtorichnye pogrebeniya ingul'skoj katakombnoj kultury. Donets'kyi arkheolohichnyi zbirnyk. (17). 7-23.
9. Otroschenko V. V. (2001). Problemy periodyzatsii kultur serednoi ta piznoi bronzy pivdnia Skhidnoi Yevropy (kulturno-stratyhrafichni zistavlennia). Kyiv. 2001. 288 s.
10. Otroschenko V. V., Savovskij I. P., Tomashevskij V. A. (1977). Kurgannaya gruppa «Ryasnye mogily» u s. Balki. Kurgannye mogilniki Ryasnye mogily i Nosaki. Kiev: Naukova dumka. 16-60.

Abstract. *The article is devoted to the results of archaeological excavations of mound 1 near the village of Komyshevakh on the territory of the Kramatorsk City Council of Donetsk region, conducted in 2017. Materials from burials of the Dnieper-Don Babynska culture of the transitional period from the Middle to the Late Bronze Age, the Pokrovsko-Mosolovska and Berezhn'novsko-Mayivska Zrubna cultures of the Late Bronze Age, as well as burials of the Early Modern period have been introduced into scientific circulation.*

Of considerable interest in the studied mound is the burial of the Dnieper-Don Babi culture № 6. It complements the group of Babinska burials with dismembered skeletons, which are considered by researchers in the context of the rite of dememoration.

Quite rare in the Seversko-Donetsk Right Bank are burials of the early Pokrovsko-Mosolovska Zrubna culture, which in the Seversko-Donetsk basin are distributed mainly on the left bank, and on the right bank of the river Seversky Donets they are found only in a 30-kilometer zone along the river Seversky Donets.

Significant attention is attracted by burial № 1 of the Berezhn'novsko-Mayivka Zrubna culture, lined with single stones in the form of a fence, where a hammer was located as a component of the wall of the structure, typologically close to the mining tools that have been studied at the Kartamisky ore occurrence of the Bakhmut basin of Donbass.

Burials № 1 and 3 complement the register of burial structures of the Berezhn'novsko-Mayivka Zrubna culture of the Donetsk ridge, made in stone chests.

Burial №4, represented by a human skull, with traces of intra-life trepanation, cannot be ignored.

The obtained materials in a certain way complement the idea of the cultural formations of the Bronze Age of the Seversko-Donetsk region.

Key words: *Dnieper-Don Babynska culture, Berezhn'nevsko-Maivska Zrubna culture, Pokrovsko-Mosolovska Zrubna culture, burial mound, burial.*

Стаття відправлена: 27.12.2024 г.
© Бровендер Ю. М., Русінов А. С.